

Condamnați la fericire sau suspect de nemulțumiți: ideologia comunistă și post-comunistă și calitatea subiectivă a vieții¹.

Sergiu Bălțătescu

Abstract: Pornind de la expresia unui politolog că românii în comunism erau condamnați la fericire, ca și de la critica nostalgiei pentru acea perioadă, acest capitol analizează, pe baza unor date comparative, gradul de satisfacție cu douăzeci și unu de domenii ale vieții ale lucrătorilor români în patru momente de timp diferite: 1979, 1990, 1999 și 2010. Rezultatele arată că, departe de a fi încorporați ideologic, lucrătorii se dovedeau mai degrabă critici cu condițiile socio-economice ale vremii, evaluări ce s-au păstrat, ba în unele cazuri s-au înrăutățit, după 1989. Structura asemănătoare a domeniilor cele mai bine și cele mai prost evaluate sugerează un continuum al experienței și al raportării la propria persoană și la societate în toată această perioadă. Concluziile sunt discutate în contextul nevoii de deconstrucție a ideologiilor comunistă și post-comunistă.

Condamnați la fericire?

Oricât de nou ar părea comunismul din perspectiva anvergurii lui planetare și caracterului totalitar, în practica rezolvării la nivel social a conflictelor de idei acesta folosește multe din tehnicile deja cunoscute în istorie, combinând pretenția de adevăr unic cu repudierea și izolarea adversarului, mergând până la suprimarea lui fizică. În fapt, oamenilor li s-au impus din toate timpurile modurile de a gândi ale unor anumite pături sociale. Violența fizică sau simbolică au fost încă de la început un mod de a fi al Puterii. Ideologia apare pe măsură ce această Putere are tot mai multă nevoie de legitimitate, întrucât pe terenul ideatic încep să apară contraponderi semnificative, făcând necesar ca grupurile care anterior dominau prin violență să-și dezvolte capacitatea de a construi și impune definiții ale realității în acord cu propriile lor interese. În sensul cel mai larg și dezbărat de bagajul (sau balastul) luptei de clasă, ideologia este o paradigmă a confruntării între grupuri diverse, cu aspirații și interese divergente, care vor să-și impună reciproc modul de a gândi².

Dacă fenomenul dominației poate fi întâlnit și la cele mai vechi societăți umane, totuși, abia în Iluminism, susține Ghiță Ionescu, apare credința ideologică în capacitatea politicului de a crea fericirea, de unde și așteptarea ca fericirea să fie creată în mod public – în cadrul unei anumite organizări sociale. Comunismul, afirmă autorul român, provine din această rădăcină ideologică, dar chiar și organizarea capitalistă, susține el, relevă aceeași intenție³.

Nici un sistem social de până acum nu a reușit să facă pături largi ale populației pe deplin fericite, cu atât mai puțin să ducă la deplină împlinire principiul lui Bentham al celei mai mari fericiri⁴. În schimb, toate societățile moderne s-au folosit de diverse metode pentru a gestiona mecanismele emoționale colective încercând să construiască, dacă nu fericirea durabilă a majorității populației, măcar substitutele pe termen scurt precum plăcerea și entuziasmul

¹ În: V. Boari, A. Câmpeanu & S. Gherghina (coord.), Proiectul uman comunist: de la discursul ideologic la realitățile sociale, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011, pp. 169-195.

² Stuart Hall, "The rediscovery of 'ideology': return of the repressed in media studies," în *Culture, society and the media*, ed. Michael Gurewitch (London: Methuen & Co., 1982), p. 82.

³ Ghiță Ionescu, *Politica și căutarea fericirii* (București: All, 1999).

⁴ Jeremy Bentham, ed. *Jeremy Bentham's economic writings: critical edition based on his printed works and unprinted manuscripts* (London: Routledge, 2004).

momentan. Ritualurile colective moderne, multe din ele bazate pe tradiții inventate⁵, sunt exemple ale strategiei de a oferi o identitate comună, coeziune și direcție membrilor societății. În cazul Statelor Unite, de exemplu, ele sunt folosite pentru a crea imaginea unei societăți orientate către bunăstarea cetățenilor⁶. După cum susține Phillippe Braud, democrația modernă a reușit în modul cel mai eficient dintre toate să gestioneze mecanismele emoționale colective, aceasta fiind și una din sursele perenității sale⁷.

În același timp, democrația constituie un spațiu de dezbatere caracterizat de cea mai mare deschidere asupra alternativelor opuse, oferind posibilitatea unei recunoașteri publice a eșecurilor, inclusiv al celui de a aduce fericirea⁸. Alternativele ei totalitare nu și-au putut însă niciodată recunoaște nereușitele. Pentru un regim totalitar care își propune să aducă fericirea oamenilor, nefericitul este un eretic. În acest context trebuie, cred eu, înțeleasă expresia lui Vladimir Tismăneanu, aceea că în regimul comunist eram cu toții „condamnați la fericire”⁹.

Sintagma nu este însă complet adevărată și este ea însăși ideologică. Pentru că istoria „construirii” comunismului este istoria luptei dintre ideologia lui colectivistă și resursele individualității, care s-a petrecut de cele mai multe ori pe terenul vieții cotidiene. Dacă din afară păream „condamnați la fericire” (fericirea fiind înțeleasă de Vladimir Tismăneanu în modul cel mai opresiv), dinăuntru imaginea era mai degrabă cea a unei lupte cotidiene de apărare a invaziei regimului în viața privată. Să ne reamintim de pildă ravagiile produse asupra vieții intime de politica brutală pro-natalistă: după o explozie a numărului nașterilor (cunoscută sub numele fenomenului “decreștelor”), oamenii au căutat strategii alternative de planificare familială și după câțiva ani indicii natalității au ajuns la niveluri similare celor anterioare¹⁰. Cu un preț, desigur, extrem de dureros...

De aceea sintagma „condamnați la fericire” presupune că procesul de comunizare a omului (transformarea lui în „om nou”) a fost încheiat cu succes, excluzând din capul locului rezistența cotidiană în fața presiunii sistemului. Dacă comunismul a reprezentat o „încremenire în proiect”, aceste afirmații sunt la fel de încremenite într-o imagine robotizată asupra omului comunist, considerat complet subjugat și – în quasi-absența oricărei manifestări publice de opoziție – chiar complice cu regimul. Imaginea aceasta este de sorginte ideologică pentru că neagă posibilitatea rezistenței. A refuza să vezi contrapondera pe care omul obișnuit o opunea în viața cotidiană presiunii sistemului un tot un gest ideologic, la fel de mult ca și pretenția realizării fericirii colective.

---

⁵ E.J. Hobsbawm și T.O. Ranger, *The invention of tradition* (Cambridge University Press, 1992).

⁶ Gronbeck-Tedesco, "Constructing the "People's Music": The Federal Music Project, Nationalism and the New Deal, 1935-1939," 1, no. 1 (2005).

⁷ P. Braud, *Grădina deliciilor democrației. Pentru o lectură psihoafectivă a regimurilor pluraliste* (București: Babel, 1996).

⁸ În anii 70 o serie de teoreticieni, în special americani, au susținut că, în ciuda progreselor economice postbelice, fericirea populației americane (R.A. Easterlin, "Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence," in *Nations and Households in Economic Growth*, ed. P.A. David and M. Reder (New York: Academic Press, 1974) sau a celei din toate țările occidentale (Robert Edwards Lane, *The loss of happiness in market democracies* (New Haven: Yale University Press, 2000)) nu a crescut. Una din concluziile dezbaterii care a urmat a fost preponderența influenței factorilor non-economiци asupra fericirii.

⁹ Vladimir Tismăneanu, *Condamnați la fericire: Experimentul comunist din România. Scenariu* (1992).

¹⁰ G. Kligman, *Politica duplicității: controlul reproducerii în România lui Ceaușescu* (Humanitas, 2000).

Ideologia anticomunistă și ideologia nostalgică: suspect de nemulțumiți?

Societatea post-comunistă a reprezentat doar într-o măsură redusă o arenă de dezbateri a unor ideologii contrare: ideologia comunistă era larg discreditată, și cea mai mare parte a populației îmbrățișa cu entuziasm (desigur, cunoscându-l prea puțin) regimul de tip occidental bazat pe democrație și economie de piață, repudiindu-i pe cei care nu prevedeau o însușire rapidă a valorilor și practicilor democrației¹¹. A treia cale era mai degrabă o vorbă iar nucleele de gândire de stânga s-au compus relativ recent (vezi grupul construit în jurul paginii de idei *Criticatac*¹²). Terenul ideologic a fost de cele mai multe ori folosit în lupta pentru resurse în condițiile tranziției postcomuniste, toate guvernările (de stânga sau de dreapta) menținând un monopol asupra structurilor statului, care le asigura menținerea la putere.

Interesant, toate grupurile aflate într-o confruntare ce a folosit nu o dată etichetări grosolane, au ocolit o critică deschisă la adresa neoliberalismului și prezentarea unei a treia căi, de stânga (foarte ferventă de exemplu în America de Sud¹³). În această situație, grupurile cele mai active în spațiul public, apărute și primele în anii 90, au fost cele care au blamat așa-zisa complicitate a populației cu regimul, punând bazele a ceea ce s-ar putea numi *ideologia post-comunistă*. Excese în această privință au fost întâlnite cel mai des la cei care și-au făcut o cauză din condamnarea comunismului¹⁴ și în zelul lor s-au grăbit să demonizeze întreaga viață socială și personală a vremii. Pentru aceștia, problema morală istorică (complicitatea cu regimul) depășește cu mult în importanță problemele morale actuale (complicitățile, luptele, trădările cotidiene) și ocultează orice considerație privind „normalitatea” vieții cotidiene în comunism. Modul lor maniheist de gândire s-a proiectat asupra locuitorilor acelei perioade, transferând blamul asupra regimului asupra victimelor acestuia.

Pentru ei, în vremea comunismului oamenii nu puteau altfel decât să fie nefericiți, pentru că trăiau într-o societate totalitară, erau lipsiți de cele mai elementare libertăți și supuși deprivării economice. Singura atitudine recunoscută de acest gen de critici ai comunismului este cea subversivă. Cei care, de pildă, scriau poezie de dragoste sufereau de o inadecvare inconștientă, dacă nu chiar fățiș complice cu regimul. Oamenii se nașteau, creșteau, iubeau și dădeau la rândul lor naștere altor produse ale „omului nou”, lipsit de autenticitate tocmai pentru că era supus ideologic. Într-o societate în care regimul te „condamna la fericire”, faptul de a fi fericit era evident un gest de conformitate.

Treptat, evoluțiile din perioada postcomunistă au dat naștere unei păături sociale care a început să dezvolte și să prezinte cogniii și judecăți nostalgice. Recrutați deopotrivă din clasele privilegiate ale perioadei comuniste ca și dintre perdanții tranziției (pensionari, agricultori, lucrători manuali), care nu au avut resursele necesare pentru a se adapta tranziției și au fost puternic loviți de recesiunea economică din anii 90, aceștia sunt o nouă dovadă a condiționării sociale a atitudinilor. Pentru că și-au pierdut privilegiile sau siguranța materială, ei blamează noul regim, crezând în „bunele vremuri de altădată”, și că doar profitorii pot fi fericiți

---

¹¹ Binecunoscut este cazul lui Silviu Brucan, care afirmând în 1990 că le vor trebui românilor cel puțin 20 de ani să deprindă democrația, și-a atras un cor de critici.

¹² "Criticatac," <http://www.criticatac.ro..>

¹³ Vezi de exemplu Efe Can Gürcan, "New Regionalisms and Radical Identity Formation in Latin America: Towards an "Alter-global" Paradigm," *Journal of Social Research & Policy* 1, no. 2 (2010).

¹⁴ Până la un punct, acest discurs este o reacție legitimă față de perpetuarea structurilor administrative comuniste la începutul anilor '90.

tranziției. Pentru ei, fericirea autentică aparține vremurilor trecute, când siguranța economică a cetățeanului obișnuit era asigurată de o coerență a conducerii societății. Deși nu există multe date de anchetă privind evoluția nostalgiei pentru comunism, un sondaj recent estima că peste 72% din respondenții de peste 38 de ani se considerau fericiți sau foarte fericiți în perioada comunistă, doar 49% dintre ei considerându-se acum la fel de fericiți ca înainte de 1989¹⁵.

Rezistență și viață cotidiană în comunism

Ambele atitudini se referă la perioada comunistă și, prin urmare, o raportare cât mai corectă față de aceste tipuri de judecăți se poate face dacă avem o perspectivă obiectivă asupra acestei perioade. În literatura de specialitate, din perspectiva sociologiei, antropologiei și istoriei sociale, una din întrebările fundamentale este dacă societatea comunistă a exercitat un control total asupra individului. Mai precis, care au fost formele de rezistență ale omului comunist? I s-a permis individului o viață autonomă, și între ce limite?

O parte însemnată din literatură a fost dedicată fostei Germanii de Est, toate analizele pornind de la realitatea opresiunii politice, pentru a ajunge la concluzia că societatea comunistă nu a fost în nici un caz "complet închisă"¹⁶. De exemplu, Feinstein subliniază că, în vreme ce în țara lor opresiunea politică a fost o constantă,

"Est-germanii nu au încetat să trăiască și să gândească; și nici societatea lor nu a fost ocolită de timp. La fel ca locuitorii din Vest, Esticii nu au fost imuni la tendințele postbelice precum revoluția sexuală, evoluția gusturilor în divertisment și modă, sau ecologismul. În plus, statul a reacționat la aceste schimbări și a fost, de asemenea, obiectul propriei sale dinamici specifice. Înțelegerea de sine oficială, instituțiile și mecanismele de control social și politic, chiar sensibilitățile specifice statului au suferit transformări constante"¹⁷.

Drept rezultat, afirmă același autor, dezvoltările internaționale din sfera valorilor, gusturilor populare, și a mass-media din era postbelică "au subminat încercarea regimului de a construi o cultură colectivă uniformă și cuprinzătoare. În loc de a promova respectul pentru autoritate și armonia socială, cultura tinerilor care au apărut în timpul în atenția anii cincizeci-șaizeci a atras atenția asupra ipocriziei instituțiilor moderne și a celebrat răzvrătirea"¹⁸.

Teoria culturalistă pare să fie foarte utilă pentru analiza rezistenței în viața cotidiană. Neo-marxiștii numesc *încorporare ideologică* procesul prin care clasei muncitoare i se inculcă idei care sunt diferite de propriile interese. Pentru ei, acesta este motivul pentru care clasa muncitoare din Occident nu se revoltă. Reprezentanții școlii de la Birmingham pornesc la acest concept, dar

---

¹⁵ Dorel Abraham, "Fericirea și satisfacția românilor în prezent, comparativ cu perioada de dinainte de 1989" (2009). Am arătat în altă parte că astfel de estimări sunt supuse unei erori intrinseci (iluzia „vremurilor bune de altădată” (Bălțătescu, 2010). De altfel, în absența unor măsuri standardizate ale fenomenului, evaluările cantitative ale numărului de nostalgici diferă în funcție de formularea întrebărilor.

¹⁶ Sau "scoasă din priză" (ein stillgestellte Gesselshaft), după expresia lui Ralph Jessen R. Jessen, "Die Gesellschaft im Staatssozialismus. Probleme einer Sozialgeschichte der DDR," *Geschichte und Gesellschaft* 21, no. 1 (1995). Termenul "condamnați la fericire" este după părerea mea mai radical întrucât sugerează lipsa unei conștiințe autonome.

¹⁷ Joshua Feinstein, *The triumph of the ordinary : depictions of daily life in the East German cinema, 1949-1989* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002).

¹⁸ Ibidem.

se concentrează asupra rezistenței față de capitalismul consumerist. Tot așa cum dominația ia rareori forme violente, rezistența la incorporare este și ea subtilă, de cele mai multe ori fiind localizată la nivelurile manifestărilor subculturale¹⁹. Mai mult, după Michel de Certeau, rezistența apare și la nivelul practicilor cotidiene, chiar și cele de tip consumerist²⁰. Mutatis mutandis, miza în interpretarea rezistenței și vieții cotidiene în comunism este identificarea gradului de încorporare a individului în ideologia comunistă, și posibilitatea gândirii și acțiunii autonome. Lüdtker, de exemplu, folosește conceptul de *Eigensinn* (care poate fi tradus ca "sens propriu, interes propriu") pentru a explica modul cum, prin practicile lor cotidiene, muncitorii germani au rezistat la încorporarea ideologică²¹. Studiile lui Lüdtker asupra proletariatului pornesc încă din perioada nazistă, la adresa căruia s-au formulat în mod asemănător acuzații de complicitate cu regimul. Treptat, arată el, lucrătorii germani și-au dezvoltat un spațiu personal, într-o oarecare măsură autonom²². Acesta nu a implicat o opoziție deschisă față de opresiunea fascistă, ci

"...mai degrabă a constituit o dublă mișcare menită să se opună presiunii din afară. Pe de o parte, a fost îndreptată împotriva interferențelor din interiorul și din exteriorul uzinei, iar pe de altă parte, a încercat să-i țină liberi față de obligațiile apărute în afara perimetrului grupurilor mici de colegi, vecini, prieteni sau rude. Obiectivul a fost de a asigura timp și spațiu în care fiecare persoană să poată (și) să fie ea însăși"²³

Prin urmare, avem de-a face mai mult cu o „tolerare complezentă”²⁴ a regimului decât de o complicitate cu acesta, izvorâtă dintr-un stil de a gândire foarte localizat, caracterizat de orientarea de a-și satisface nevoile prin acțiune “la nivel local, la fața locului”²⁵; în loc de implicare, avem de-a face cu un scepticism de tipul “stai să vedem ce-o fi”²⁶; în loc de aderare la ideologia dominantă, se putea observa o valorizare a câștigurilor practice asupra calității vieții de muncă izvorâte din acțiunile cu caracter propagandistic²⁷.

Alte lucrări concluzionează că Germania comunistă nu poate fi izolată de experiența modernă, fiind din punct de vedere al individualității, consumului, rezistenței simbolice destul de similară

---

¹⁹ Stuart Hall și Tony Jefferson, *Resistance through rituals : youth subcultures in post-war Britain*, 2nd ed. (New York: Routledge, 2006).

²⁰ M. De Certeau, *The practice of everyday life*, vol. 1 (Univ. of California Pr, 1988).

²¹ A. Lüdtker, ed. *The history of everyday life: reconstructing historical experiences and ways of life* (Princeton Univ Pr, 1995), p. 314.

²² A. Lüdtker, "What Happened to the "Fiery Red Glow"? Workers' Experiences and German Fascism," în *The history of everyday life: reconstructing historical experiences and ways of life*, ed. A. Lüdtker (Princeton Univ Pr, 1995), p. 235.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Lüdtker, "What Happened to the "Fiery Red Glow"? Workers' Experiences and German Fascism.", p. 236. Deși majoritatea analiștilor consideră că opresiunea a fost mai intensă în România decât în restul țărilor comuniste, înclin să cred că țara noastră nu a fost fundamental diferită în privința sincronizării culturale cu Occidentul față de Germania de Est.

cu Germania de Vest²⁸. Implicațiile largesc dezbateră (cu recente accente acute²⁹) asupra „rezistenței prin cultură”. Dar în vreme ce, în cadrul acestor discuții, termenul de cultură este folosit în sens esențialist și elitist, interpretările de tip *Eigensinn* implică înțelesul antropologic al culturii, ca o totalitate de sensuri, practici și artefacte aparținând inclusiv claselor populare.

Mi-am propus în această lucrare să aduc unele contribuții la tema autonomiei de gândire a lucrătorilor români în comunism. Voi aborda această dezbateră din perspectiva efectelor pe care intersecția dintre ideologia și viața cotidiană le are asupra modului cum persoanele din acea vreme își evaluau diferitelor aspectelor propriei vieți, evaluări concretizate în stări de satisfacție și fericire. Abordarea se subsumează domeniului mai general al „calității subiective a vieții”, definită ca totalitatea evaluărilor pe care oamenii le fac asupra propriilor condiții de viață. Această perspectivă este menită de a întregi abordarea cu mijloace obiective (de ordin economic, demografic, istoriografic, ș.a.m.d.) a unei anumite societăți. Voi prezenta date de anchetă puțin cunoscute și foarte rare în rândul societăților comuniste, privind evaluarea pe care o fac indivizii sferelor personale și sociale în care-și duc viața. Comparația cu datele similare din perioada postcomunistă (unele chiar foarte recente) va arăta similaritatea evaluărilor și constanța criteriilor de evaluare a acestor sfere, respingând ipoteza incorporării ideologice totale: în societatea românească din perioada comunismului, oamenii nu erau “condamnați la fericire”, ci manifestau o paletă largă de satisfacții și insatisfacții cu condițiile personale și sociale ale vremii.

Fericirea în ideologia și practica comunistă

Comunismul reprezintă, spune Ghiță Ionescu³⁰, încununarea ideii că fericirea universală poate fi realizată pe cale politică, idee apărută odată cu Iluminismul. Orientarea socială asupra fericirii este o inovație a Iluminismului, în contextul în care omul, eliberat de constrângerile politice și de ceea ce iluminiștii numeau obscurantism religios, devenea stăpân asupra propriei vieți, conștient că propria fericire este posibil de realizat în cursul vieții (și nu în viața de dincolo) și, la nivel politic, printr-un efort comun de a asigura cea mai bună formă de guvernare.

S-a scris despre interesul arătat de Marx temei fericirii, ca și despre distincția pe care acesta a făcut-o între fericirea iluzorie (i.e. religia) și fericirea reală³¹. Cert este că practica realizării fericirii, via Stalin, cel autointitulat “Constructor al fericirii”³², a condus la eforturile de a construi un sistem cât mai uniform și închis, suferind de o lipsă cronică a dezbaterilor asupra alternativelor.

În aceste condiții, care să fie soarta cercetării asupra fericirii într-un regim care se teme de scrutinul majorității? Pe de-o parte, așa cum înțelegem acum rolul indicatorilor sociali, acela de

---

²⁸ Pentru o excelentă trecere în revistă a lucrărilor pe această temă vezi Introducerea la cartea editată de Pence și Betts Katherine Pence and Paul Betts, "Introduction," în *Socialist modern : East German everyday culture and politics*, ed. Katherine Pence and Paul Betts (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008).

²⁹ Vezi schimbul de replici recent dintre Gabriel Liiceanu și Adam Michinik de la conferința a susținută de acesta din urmă la Ateneul Român.

³⁰ Ionescu, *Politica și căutarea fericirii*.

³¹ D.M. McMahon, *Happiness: A history* (Grove Pr, 2006).

³² D.M. McMahon, "The history of happiness and the contemporary happiness studies," în *Happiness, economics and politics : towards a multi-disciplinary approach*, ed. Amitava Krishna Dutt and Benjamin Radcliff (Cheltenham: Edward Elgar, 2009), p. 31.

a asigura un control asupra guvernării și de a constitui o informație solidă la dispoziția cetățeanului pentru a-l face să aprecieze în perspectivă situația lui și a societății și a evalua guvernarea curentă³³, activitatea de cercetare și culegere a lor nu-și putea avea locul în acea perioadă. Lipseau aproape cu totul cercetările de teren pe teme sociale, ca și orice sondaje de opinie, iar tradiția sociologică a fost larg discreditată începând cu anii 50³⁴.

Regimul nu era însă perfect închis și, în unele locuri, tema de cercetare a calității vieții a putut fi importată și dezvoltată, desigur, prin pasiunea și efortul personal al unor cercetători. În România, profesorul Cătălin Zamfir, abia întors dintr-o bursă de studii la Michigan (Ann Arbor), acolo unde activau unele din personajele-cheie în cercetarea calității vieții, precum Frank M. Andrews, a devenit promotorul principal al acestui domeniu de studiu. Această tematică de import³⁵ a putut trece necenzurată pentru că în aparență se subsuma „orientării umaniste” a societății socialiste³⁶.

Cea mai vastă cercetare întreprinsă în perioada comunistă a avut loc în 1979, sub coordonarea aceluiași Cătălin Zamfir, rezultatele fiind publicate în trei volume în care sunt reunite contribuții colective delimitând atât aspecte teoretice ale cercetării asupra calității vieții, cât și prezentând analize statistice asupra datelor culese³⁷. Primul dintre ele, *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, departe de a fi ideologizat, era la vremea apariției unul din cele mai actuale și mai valoroase volume de calitate pe plan mondial, tratând atât teoretic cât și empiric tema fericirii și satisfacției.

După căderea comunismului, cercetările au fost reluate în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții, înființat în ianuarie 1990. Pe baza experienței anchetei din 1979, a fost întreprinsă o întreagă serie de anchete vieții cu valori anuale din 1990 până în 1999, apoi la interval de 3-4 ani, cel mai recentă cercetare din serie având loc în 2010³⁸.

Analiza satisfacției în comunism și postcomunism: obiective și așteptări

Scopul acestei lucrări este de a aduce o contribuție cu privire la tema autonomiei lucrătorilor din perioada comunistă. Avem intenția de a arăta că, departe de a fi încorporat ideologic, cetățeanul comunist avea o atitudine critică față de condițiile de viață oferite de vremea aceasta, în bună măsură similară cu cea întâlnită acum. Mai mult, motivele sociale ale satisfacției și insatisfacției sale erau aproximativ identice cu cele de acum. Mai mult, putem compara chiar nivelurile satisfacției cu diferite domenii înainte și după căderea comunismului.

---

³³ K. Land, "Social Indicators," în *Encyclopedia of sociology*, ed. Edgar F. Borgatta and Rhonda J. V. Montgomery (New York: Macmillan Reference USA, 2000).

³⁴ Cătălin Zamfir, *O istorie subiectivă în sociologia românească din 1944 până în prezent* (Iași: Polirom, 2009).

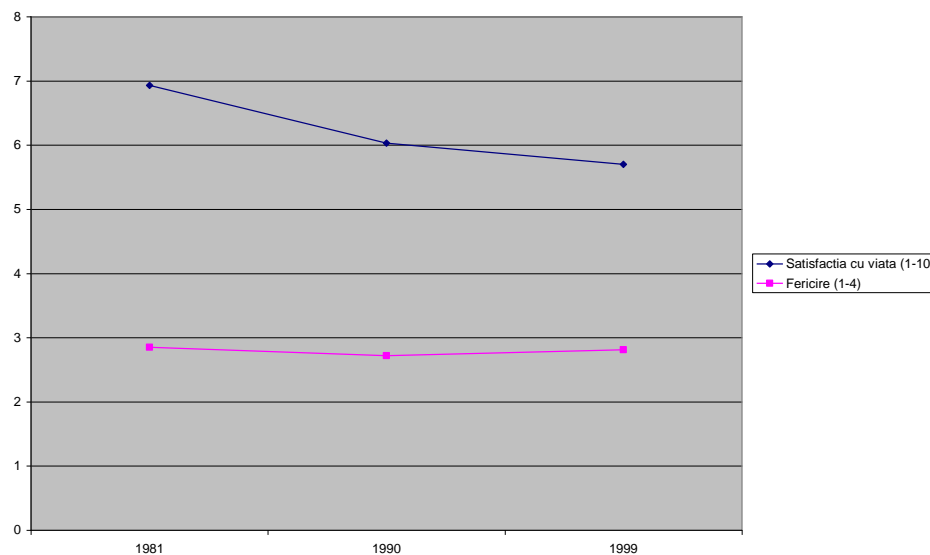
³⁵ Conceptul de calitate a vieții a fost dezvoltat științific și a ajuns în discursul politic în Statele Unite, tematica fiind importată în anii 70' în primul rând în Europa de Vest.

³⁶ Cătălin Zamfir, "Calitatea vieții," în *Dicționar de sociologie*, ed. Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu (București: Babel, 1993).

³⁷ Cătălin Zamfir et al., *Indicatori și surse de variație a calității vieții* (București: Ed. Academiei RSR, 1984); C. Zamfir and I. Rebedeu, *Modul de viață și calitatea vieții* (București: Editura Politică, 1982); Cătălin Zamfir and I. Rebedeu, *Stiluri de viață. Dinamica lor în societatea contemporană*. (București: Editura Academiei, 1989).

³⁸ Ioan Mărginean, "Diagnosis of quality of life 1990-1999, 2003, 2006, 2010," *Romanian Institute for Quality of Life Research* (1990-2010).

Analiza este de tip transversal, comparativ: patru eșantioane diferite (dar asemănătoare ca structură) sunt comparate la intervale de timp de aproximativ 10-11 ani distanță: 1979, 1990, 1999 și 2010. Caracterul ei de noutate este evident cercetătorului din domeniu, obișnuit să beneficieze de date foarte puține din perioada comunismului. Într-adevăr, analizând experiența altor țări foste comuniste, pe baza datelor din World Database of Happiness, cea mai autoritară sursă de date asupra bunăstării subiective³⁹, observăm că cele mai multe dintre ele au organizat anchete pe eșantioane naționale abia din 1992-1993. Doar câteva țări în afară de România au cules date despre calitatea vieții subiectivă în timpul comunismului, între aceasta fiind Ungaria (care a participat la valurile I (1970) și II (1980) ale Word Value Survey), Belarus (care a participat la valul II (1980) al aceleiași cercetări) și Polonia. Experiența acestor țări arată, într-un mod contraintuitiv, că nivelurile medii ale fericirii cetățenilor scad (sau în cel mai bun caz stagnează) între 1981 și 1999⁴⁰. Un exemplu îl reprezintă valorile din Ungaria, reprezentate în figura următoare:

Figura 1: Nivelurile satisfacției cu viața (pe scara 1-10) și fericirii (pe scara 1-4) în Ungaria. Reprodus după Bălțătescu, *Fericirea în contextul social al tranziției postcomuniste din România*.

Am interpretat această schimbare în rău pe baza experienței postcomuniste, care a dezavantajat o parte importantă a populației. Declinul economic din anii '90 s-a adăugat peste problemele deja acumulate în recesiunea economică ce a precedat prăbușirea regimurilor comuniste. De aici rețeta insatisfacției cronice a cetățeanului postcomunist. Aceste valori generale ale satisfacției și fericirii ne dau, prin efect de revărsare⁴¹, și o predicție asupra evaluărilor diferitelor domenii ale

³⁹ R. Veenhoven, "World Database of Happiness, Distributional Findings in Nations," www.eur.nl/fsw/research/happiness.

⁴⁰ Sergiu Bălțătescu, *Fericirea în contextul social al tranziției postcomuniste din România* (Oradea: Editura Universității din Oradea, 2009), Cb., pp. 163-164.

⁴¹ Joseph Sirgy (*The psychology of quality of life*, Social indicators research series ; v. 12 (Dordrecht ; Boston: Kluwer Academic Publishers, 2002)) desemnează prin acesta (tradus din termenul englezesc „spill-over effect”) un proces prin care evaluările pe care le face individul asupra unui domeniu sunt transferate asupra altor domenii. Când avem de-a face cu o “revărsare verticală”, individual își transferă starea generală de satisfacție sau insatisfacție asupra satisfacției cu un domeniu particular al vieții (de exemplu

vieții, care se pare că era mai bună în anii 70' și 80'. Deși nu dispunem de indicatori ai fericirii al căror nivel să poată fi comparate între perioada comunistă și cea post-comunistă din România, suntem totuși în posesia unor numeroase serii de date comparative de satisfacție cu domeniile vieții. Asupra acestora se va concentra acest capitol.

Metodologia studiului

Studiul de față este o abordare nouă a comparației dintre cele două sisteme, profitând de disponibilitatea rezultatelor din perioada comunistă și de similaritatea de întrebărilor cele din cercetările de după 1990⁴². Datele din 1979 au fost preluate din cele publicate la finalul cărții *Indicatori și surse de variație a calității vieții*⁴³, unde au fost reproduse mediile și abaterile standard pentru fiecare indicator, atât cele globale cât și pe cele în funcție de categoria ocupațională a respondenților.

Eșantionul total din 1979 a fost de 1804 subiecți, recrutați dintre angajații din întreprinderi și instituții situate în peste 20 de localități din țară. Este vorba, desigur, de un eșantion de conveniență, răspunsurile fiind culese personal de colaboratorii la cercetare prin distribuirea în întreprinderi a unor chestionare autoaplicate. Eșantionul este în mod vădit nereprezentativ pentru populația adultă a României, în primul rând pentru că cuprinde numai lucrători (jumătate dintre ei cu studii superioare) domiciliați în cea mai mare parte în mediul urban⁴⁴. Potrivit datelor furnizate în volumul mai sus citat, caracteristicile socio-demografice ale eșantionului obținut în 1979 sunt următoarele:

- Bărbați 56%, femei 44%.
- Domiciliu: rural: 8,30%, comună suburbană: 5,70%, urban: 86%.
- Ocupație: muncitori: 23%, cadre medii: 19%, lucrători în servicii: 8%, intelectuali: 50%.

Pentru a compara aceste date cu cele obținute în cercetarea *Diagnoza Calității Vieții* în anii 1990, 1999 și 2010, am procedat la extragerea unui subeșantion din datele pentru acești ani care să fie compatibil cu datele inițiale. A fost construită o variabilă complexă de ponderare, cu valori specifice acordate fiecărei categorii ocupaționale, de vârstă, mediu de rezidență și sex. Subeșantioanele obținute pentru 1990, 1999 și 2010 au avut între 410 și 850 de subiecți. Dintre cele 250 de întrebări din cercetarea inițială, 30 au fost comparabile pentru toți anii, 21 dintre acestea fiind indicatori subiectivi. Cercetarea din 1979 a inclus în majoritate scale simple cu 7 puncte, iar celelalte (1990, 1999 și 2010) scale cu 5 puncte, pentru compatibilizare fiind

---

cei nefericiți își vor evalua mai negativ propriile relații sociale). Vezi și Bălțătescu, *Fericirea în contextul social al tranziției postcomuniste din România*, p. 107.

⁴² O primă prezentare a acestor date a fost publicată în Sergiu Bălțătescu, "Calitatea subiectivă a vieții în România înainte și după schimbarea de sistem," în *Colocviul internațional de Științe Sociale ACUM 2006*, ed. Claudiu Coman (Brașov: Editura Universității Transilvania, 2007) și reprodusă în volumul *Fericirea în contextul social al tranziției postcomuniste din România* din 2009. Lucrarea de față cuprinde o restructurare și lărgire a acestor materiale empirice (fiind adăugate datele pentru 2010), iar partea teoretică a fost rescrisă aproape în întregime.

⁴³ Zamfir et al., *Indicatori și surse de variație a calității vieții*.

⁴⁴ Înainte de 1989 sociologilor nu se putea concepe ca sociologii să aibă acces la datele individuale din listele electorale.

transformate toate liniar pe scala 0-10⁴⁵. Cu aceasta considerăm că evaluările respondenților pentru cei patru valuri și 21 de indicatori sunt perfect comparabile. În Anexă am inclus mediile pentru toți anii la acești indicatori, transformate pe o scală de la 0 la 10.

Rezultate: comparația ierarhizării indicatorilor pentru fiecare an

În orice societate "normală", membrii acesteia evaluează pozitiv unele domenii și negativ altele. Dacă satisfacția cetățenilor este dezirabilă, insatisfacția are și ea o funcție pozitivă, fiind un factor generator de schimbare. Ierarhizarea evaluărilor acestor domenii ascultă de legi ale distanței psihologice, domeniile cele mai bine evaluate fiind cele personale, acest lucru putând fi explicat pe baza autoreglării bunăstării⁴⁶ sau cu a complexității cognitive⁴⁷. Dintre cele 21 de domenii comparate pentru acești ani, le-am ales pe primele șapte cele mai bine evaluate la începutul și sfârșitul intervalului de timp analizat.

Tabel 1: Cele mai bine evaluate domenii în 1979 și 2003.

	1979	2010
1	Aprecierea profesiei	Viața de familie
2	Accesibilitatea formelor de învățământ dorite	Relațiile cu vecinii
3	Sănătatea	Aprecierea profesiei
4	Realizările din viață	Locuința
5	Locuința	Aprecierea locului de muncă
6	Relațiile cu vecinii	Sănătatea
7	Modul de petrecere a timpului liber	Realizările din viață

Surse: *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, *Diagnoza Calității Vieții 2010*, calcul personal.

Chiar dacă ordinea domeniilor diferă, 5 dintre primele 7 domenii sunt aceleași: *Aprecierea profesiei*, *Relațiile cu vecinii*, *Locuința*, *Sănătatea*, *Realizările din viață*. În 1979, în această ierarhie intrau *Accesibilitatea formelor de învățământ dorite* și *Modul de apreciere a timpului liber*. În 2010, între cele mai bine cotate intră *Viața de familie* și *Aprecierea locului de muncă*. Schimbările pot fi interpretate ca un

⁴⁵ În lucrările anterioare pe baza acestor date am publicat analize comparative obținute printr-o transformare diferită a scalelor, pornind de la similaritățile din variantelor de răspuns, dar rezultatele obținute nu au diferit semnificativ.

⁴⁶ R. A. Cummins ("Normative life satisfaction: Measurement issues and a homeostatic model," *Social Indicators Research* 64, no. 2 (2003)) susține că există un proces cognitiv inconștient, asemănător homeostazei, care ține în anumite limite nivelurile bunăstării subiective, atunci când condițiile externe nu sunt deosebit de vitrege. Oamenii vor tinde să-și evalueze mai bine domeniile cele mai apropiate de ei, precum familia, slujba, vecinătatea, pentru că acestea sunt și cele care aduc cea mai mare răsplată din punctul de vedere al fericirii personale.

⁴⁷ Cătălin Zamfir, în *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, p. 103, afirmă că domeniile cu complexitate mai ridicată vor fi evaluate la un nivel mai scăzut.

trend către valorizare domeniilor celor mai apropiate de individ (familia și locul de muncă), ce pot constitui o protecție în fața condițiilor adverse ale mediului economic și social.

În tabelul 2 am inclus cele mai prost evaluate șapte domenii:

Tabel 2: Cele mai slab evaluate domenii în 1979 și 2010.

	1979	2010
1	Posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor la nivelul localității	Posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor la nivelul țării
2	Posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor la nivelul țării	Posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor la nivelul localității
3	Posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor la locul de muncă	Posibilitatea obținerii unui loc de muncă
4	Posibilitatea obținerii unui loc de muncă	Posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor la locul de muncă
5	Activitatea primăriei	Posibilitatea de afirmare în viață
6	Respectarea drepturilor	Respectarea drepturilor
7	Securitatea pe stradă/de acasă	Securitatea pe stradă/de acasă

Surse: *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, *Diagnoza Calității Vieții 2010*, calcul personal.

Cele două ierarhizări sunt foarte apropiate. Șase din cele mai prost evaluate șapte domenii sunt aceleași în 2010 ca și în 1979, ordinea lor fiind aproape aceeași. În 2010 apare *Posibilitatea de afirmare în viață*, dispărând *Activitatea primăriei*, care de altfel în 2010 vine imediat după *Securitatea pe stradă/de acasă*. De asemenea, domeniile care reflectă competența civică și politică (posibilitatea estimată de a contribui la luarea deciziilor) sunt cel mai prost evaluate în ambele perioade.

Înainte de orice, similaritatea frapantă a ordinii indicatorilor de evaluare din 1979 cu cea din 2010 pare să sugereze gradul redus de incorporare ideologică a lucrătorilor din perioada comunistă. Cei mai sugestivi sunt indicatorii de participare: gradul redus de competență civică și politică a respondenților contrazice clar pretențiile regimului de a asigura o largă participare a oamenilor muncii la decizie. Foarte sugestivă este evaluarea negativă a respectării propriilor drepturi. În mod evident vocea poporului, așa cum reiese din sondajul din 1979, este la polul opus opiniei partidului. Lucrătorii din acea perioadă vădesc o situație total diferită de propaganda oficială. Lipsa de identificare cu idealurile comuniste și insatisfacția cu lipsa de influențare a mersului lucrurilor în societate este o imagine care explică revoltele spontane din acea perioadă, și, în cele din urmă, Revoluția din 1989.

O altă observație este că aceste răspunsuri au fost afectate într-o măsură mai mică decât ne-am putea aștepta de efectul de dezirabilitate socială (situația când interviueatul răspunde ceea ce crede că se așteaptă de la el să răspundă, ceea ce e dezirabil din punct de vedere social). Faptul că respondenții evaluează cel mai negativ posibilitățile de influențare a deciziilor la nivelul

societății, respectarea drepturilor sau posibilitatea de găsim a unui loc de muncă arată că ei nu au dat din teamă răspunsuri dezirabile.

După cum se observă, ierarhizarea celor mai bine raportate domenii confirmă constatările anterioare că cel mai bine evaluate domenii sunt cele care țin de viața personală și cele mai prost evaluate țin de viața publică. Există însă o diferență importantă: ambele domenii reflectă o puternică alienare și frustrare a individului față de societatea în care trăiește, care poate fi definită prin percepția lipsei de putere, a nerespectării drepturilor și a lipsei de perspective de afirmare.

Ne-am fi așteptat, fie și într-o mică măsură, să găsim că răspunsurile sunt afectate de argumente ideologice în favoarea anticomunismului sau, dimpotrivă, a nostalgiei pentru regimul comunist. În schimb, vedem că structura de satisfacții și insatisfacții nu s-a modificat prea mult. O explicație ar fi aceea că, deși decorul public s-a schimbat constant, datele esențiale precum structura nevoilor și preocupărilor în viață, modul de raportare la societate nu s-a schimbat prea mult pentru omul obișnuit sau pentru că mecanismele sociale și/sau psihologice nu diferă prea mult în toate societatea românească a sfârșitului de secol XX și începutului secolului XXI.

Pornind de la evidența acestei constante a structurii satisfacției și insatisfacției, voi încerca să fac comparații anuale, urmărind trendurile pe această perioadă pentru domniile vieții. Pentru aceasta voi introduce în analiză și două momente intermediare (1990 și 1999), ceea ce ne va permite urmărirea tendințelor prin măsuri aflate la un interval de aproximativ zece ani..

Rezultate: tendințele pe cinci categorii de domenii

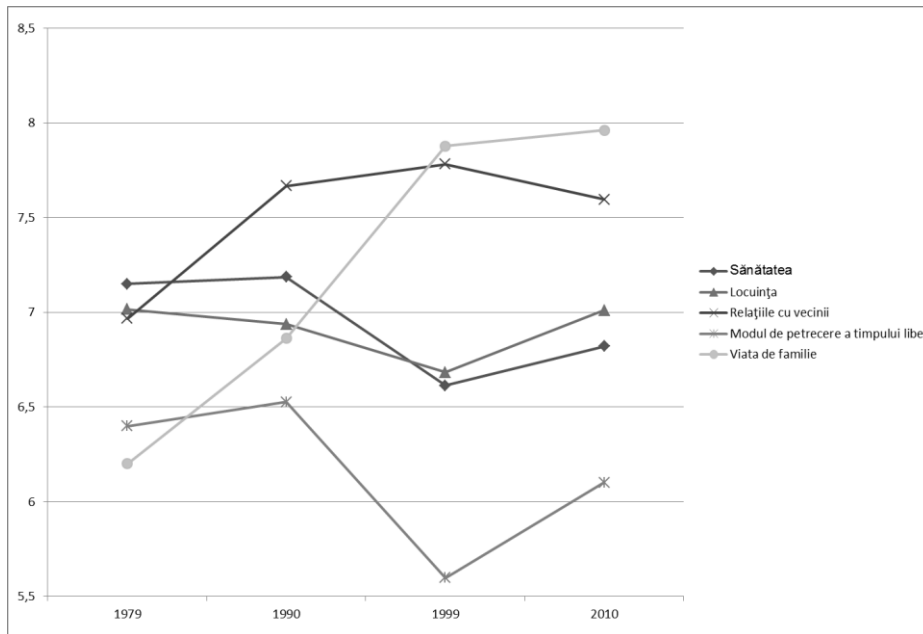
Am împărțit cei 21 de indicatori comparabili în cinci categorii: *viața personală, viața de muncă, servicii și oportunități, drepturi și participare*. Deși clasificarea este de tip conceptual, obținută prin gruparea domeniilor considerate apropiate, de regulă satisfacția cu domeniile dintr-o categorie are niveluri relativ apropiate.

Viața personală

În această categorie am inclus *sănătatea, locuința, relațiile cu vecinii, modul de petrecere a timpului liber și viața de familie*. Aceasta sunt și domeniile cele mai bine evaluate de subiecți în toți anii studiați. Trendul general în această privință poate fi apreciat după cum urmează:

- nivelurile din 1990 sunt aproximativ egale cu cele din 1979;
- anul 1999 cunoaște nivelurile cele mai scăzute;
- în 2010 ele se redresează într-o oarecare măsură, fără a reveni însă la nivelurile din 1979 și 1990;

După cum se observă în figura doi, două domenii au un comportament deosebit: *relațiile cu vecinii și viața de familie*. Aceste domenii primesc evaluări semnificativ crescute între 1979 și 1989 și păstrează o tendință crescătoare după acel moment. Este greu de înțeles de ce mai ales evaluarea relațiilor din familie cunoaște o creștere atât de accentuată, ajungând să fie cea mai apreciată în 2010. Probabil pentru că înrăutățirea condițiilor de viață din anii 90, ca și creșterea competiției sociale din anii 2000, au condus la aprecierea mai puternică a familiei, văzută ca un refugiu față de condițiile exterioare adverse.

Figura 2: Evaluarea domeniilor vieții personale în 1979, 1990, 1999 și 2010. Surse: *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, *Diagnoza Calității Vieții 2010*, calcul personal.

Pe de altă parte, datele de această natură, în concordanță cu cele obținute pe baza European Values Study⁴⁸, par să contrazică teza atomizării societății românești ca efect al creșterii individualismului, care ar conduce la dezorganizarea familiei. De fapt, pe măsura slăbirii controlului exercitat de stat, interesele oamenilor par să se concentreze tot mai mult în jurul familiei. Avem de-a face mai puțin cu un individualism, cât cu un *familism*⁴⁹.

Un punct interesant îl reprezintă faptul că respondenții de după 1990 sunt mai puțin satisfăcuți de modul de petrecere a timpului liber. Cum se explică asta, în condițiile în care, evident, societatea actuală oferă acum o paletă mult mai largă de petrecere a timpului liber? O primă explicație este că avem acum de-a face cu practici de petrecere a timpului liber mai puțin comunizate, mai centrate pe individ și pe familie, ceea ce ar putea să nu fie chiar atât de satisfăcătoare. Trebuie luată de asemenea în calcul și presiunea pe care o exercită viața de muncă asupra lucrătorilor, care dezzechilibrează balanța dintre muncă și viață, în favoarea primeia. În aceeași măsură se poate să fi crescut și standardele după care individul își judecă petrecerea timpului liber.

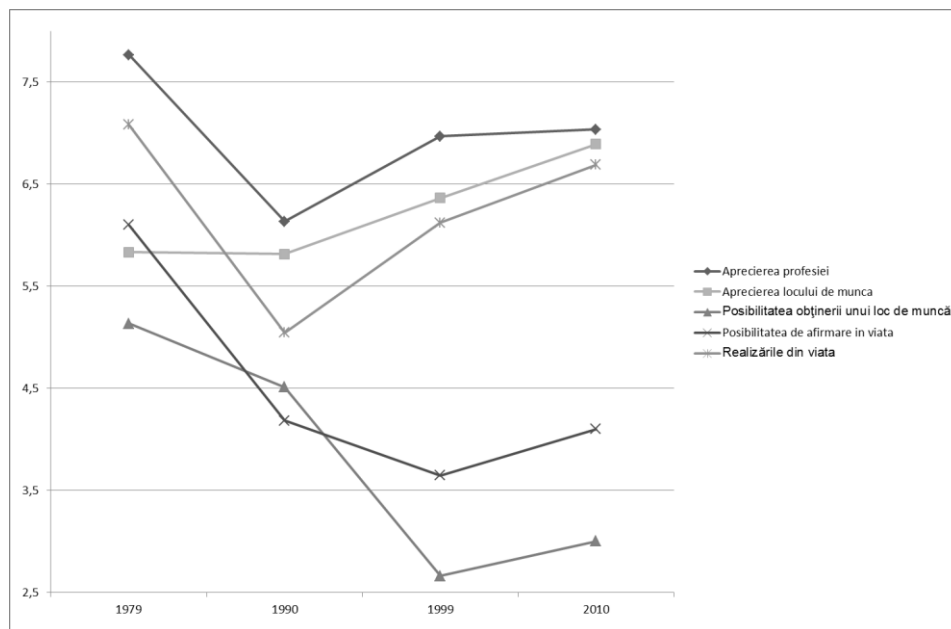
Viața de muncă

La acest capitol am introdus indicatori precum aprecierea profesiei, aprecierea locului de muncă, realizările din viață, posibilitatea obținerii unui loc de muncă și posibilitatea de afirmare în viață. După cum am observat anterior, ultimele două domenii cunoșteau cele mai mici

⁴⁸ Raluca Popescu, în "Family values in Romania and in Europe," in *The values of Romanians: 1993 - 2006. A sociological perspective*, ed. Bogdan Voicu (Iași: Institutul European, 2008) arată că românii valorizează familia într-o măsură mai mare decât media europeană.

⁴⁹ Edward C. Banfield, în *The moral basis of a backward society* (Glencoe, Ill., Chicago: Free Press; Research Center in Economic Development and Cultural Change, 1958), definește familismul amoral ca o acțiune socială orientată cu precădere către interesele economice ale familiei nucleare.

evaluări încă din perioada comunismului. Mai mult, ele cunosc o depreciere însemnată până în 1999, interval în care scad cu 2-3 puncte, după cum o arată figura următoare.

Figura 3: Evaluarea domeniilor vieții de muncă în 1979, 1990, 1999 și 2010. Surse: *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, *Diagnoza Calității Vieții 2010*, calcul personal.

O asemenea scădere în ceea ce privește aprecierea posibilității obținerii unui loc de muncă era de așteptat pentru perioada puternică de cădere economică de după 1990, dar diferența rămâne semnificativă și între 1979 și 1990. Spre deosebire de domeniile personale, evaluarea vieții de muncă scade între 1979 și 1990: insecuritatea în muncă pare să-și fi pus amprenta încă de la mijlocul anului 1990, când are loc prima anchetă de calitatea vieții postdecembristă.

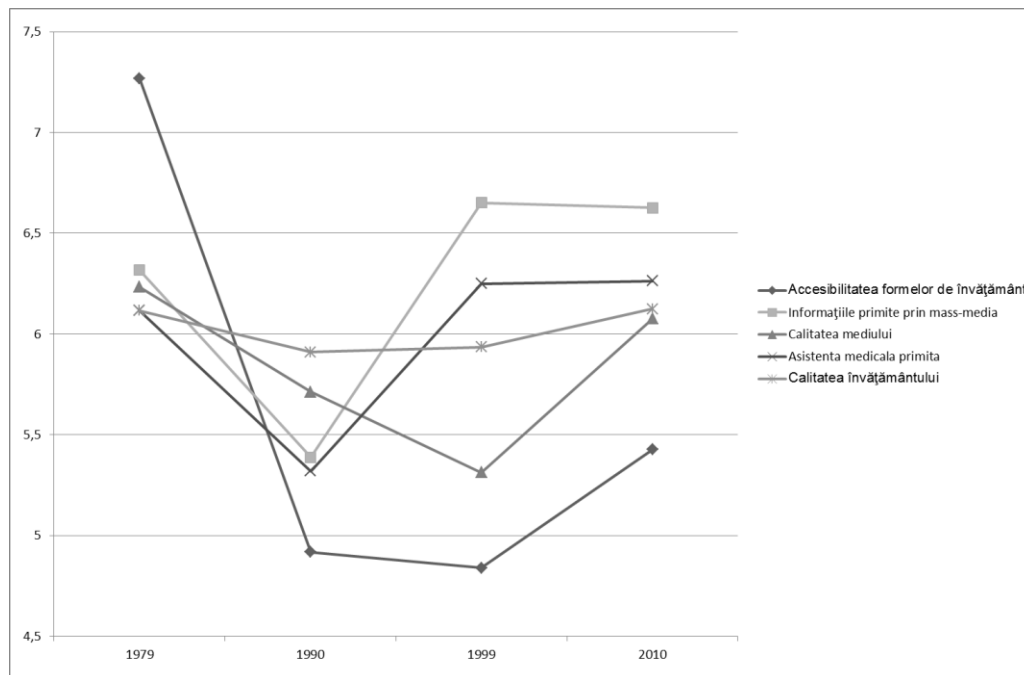
Tot o scădere puternică între 1979 și 1990 cunosc și indicatorii “aprecierea profesiei” și “realizările din viață”, dar ei cresc din nou după 1990, fără a ajunge la nivelurile din 1979. La fel crește după 1990 și “aprecierea locului de muncă”, fără să fi cunoscut o prealabilă descreștere.

Cum putem explica variația contradictorie a indicatorilor legați de viața de muncă și de realizările profesionale? Insecuritatea muncii, care a sporit pe tot parcursul acestei perioade, se poate să fi generat o reacție psihologică de creștere a aprecierii locului de muncă și profesiei. Omul se simte mai atașat de profesia sa atunci când posibilitatea pierderii ei reprezintă o amenințare pentru viața ca întreg.

Servicii și oportunități

La această categorie am inclus accesibilitatea formelor de învățământ, informațiile primite prin mass-media, calitatea mediului, asistența medicală primită și calitatea învățământului în localitate. Practic, toate aceste domenii scad accentuat în anii 80, după care stagnează sau recuperează terenul pierdut, doar calitatea informațiilor primite prin mass-media fiind evaluată mai pozitiv în 2010 decât în 2007. Cea mai mare discrepanță este întâlnită în privința

accesibilității formelor de învățământ dorite, având valoarea cea mai ridicată la începutul intervalului și cea mai scăzută la nivelul acestuia. Aparent surprinzător, dată fiind diversificarea opțiunilor de studii (mai ales în privința studiilor superioare și a studiului în străinătate), dar explicabil prin creșterea costului studiilor dar și a inegalităților de șanse dintre elevii din rural și cei din urban.

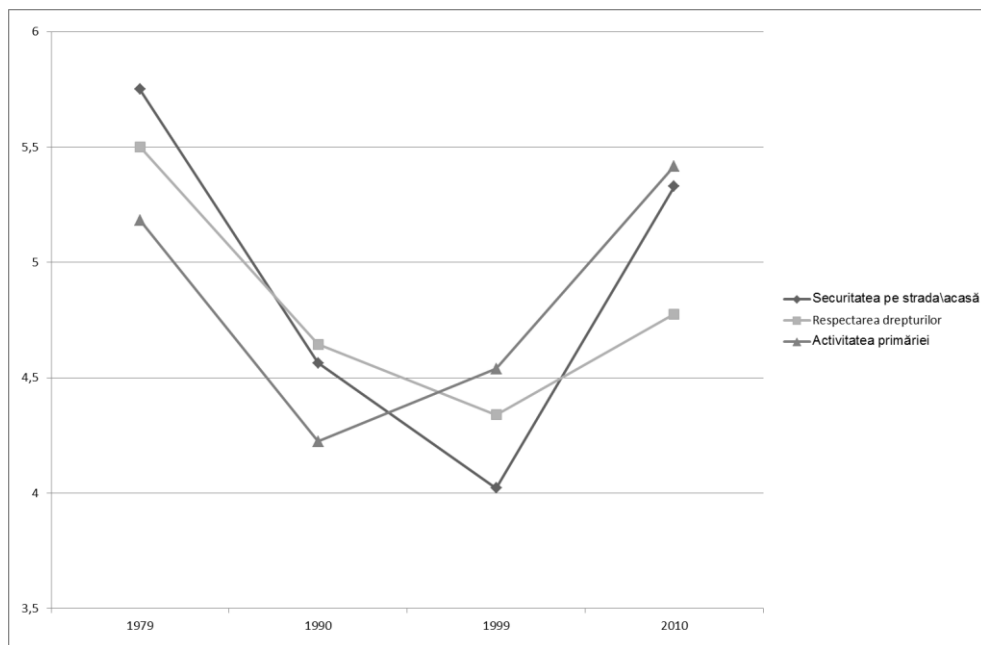

Figura 4: Evaluarea serviciilor și oportunităților în 1979, 1990, 1999 și 2010. Surse: *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, *Diagnoza Calității Vieții 2010*, calcul personal.

Dincolo de aceste diferențe, serviciile sunt văzute de respondenții ante și postdecembriști la un nivel mediu, puțin peste mediana seriei. Oamenii nu erau prea mulțumiți nici atunci și nici acum de calitatea lor, dar nemulțumirea aceasta nu ia forme critice ca în cazul participării.

Drepturi

Alături de o întrebare specifică privind respectarea drepturilor, am inclus în această categorie percepția securității personale și activitatea primăriei. Pe tot parcursul perioadei studiate, se pare că evaluările respondenților în această privință sunt la nivel mediu. Ei par să urmeze trendul general de depreciere pe tot parcursul anilor 80 și 90 și de revenire în 2010, fără însă a ajunge la nivelurile inițiale. Ne așteptam ca sentimentul subiectiv al securității personale să scadă odată cu percepția creșterii criminalității, dar este oarecum contraintuitiv că va scădea și percepția respectării drepturilor indivizilor. Factorii care conduc la această evaluare negativă sunt fără îndoială legați de evoluțiile sociale din anii 90: creșterea inegalității sociale, criminalității și anomiei.

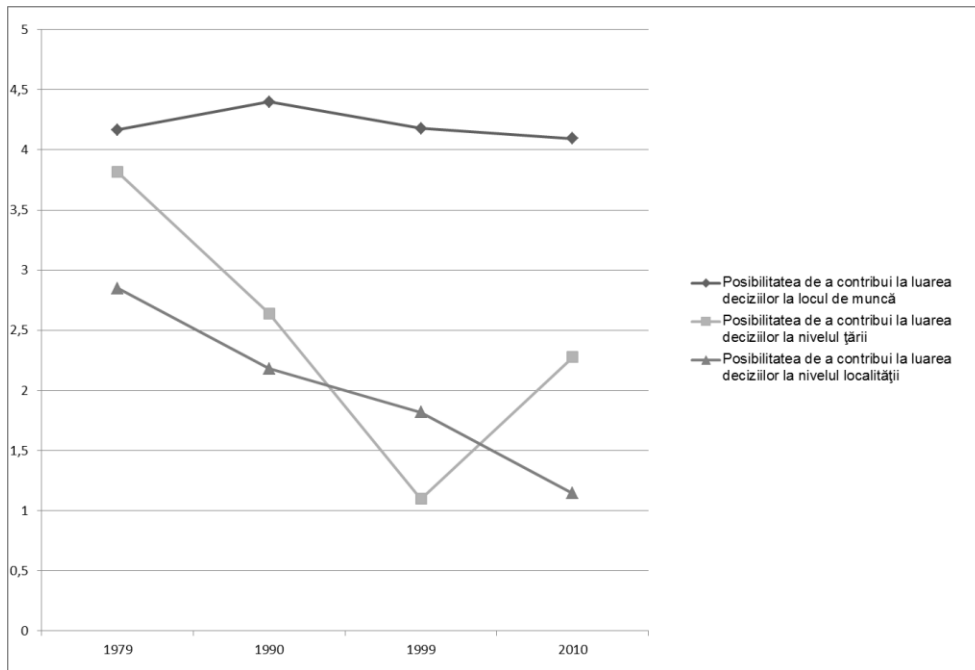

Figura 5: Evaluarea drepturilor în 1979, 1990, 1999 și 2010. Surse: *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, *Diagnoza Calității Vieții 2010*, calcul personal.

Participare și competență civică

Așa cum am spus, cele mai prost evaluate de către români în toți anii studiați sunt posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor la locul de muncă, în localitatea în care trăiesc și în țară. Acestea sunt și domeniile cel mai prost evaluate în toți anii. Posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor la locul de muncă este totuși cea mai bine evaluată, menținându-se constant sub mediana scalei. Gradul de participare a lucrătorilor la conducerea organizațiilor de muncă nu pare să fi crescut în perioada de după căderea comunismului.

Figura 6: Evaluarea domeniilor vieții de muncă în 1979, 1990, 1999 și 2010. Surse: *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, *Diagnoza Calității Vieții 2010*, calcul personal.

Competența politică la nivel local și național erau deja evaluate la un nivel scăzut în 1979, dar după 1990 ele devin și mai slabe, ceea ce este destul de îngrijorător, dat fiind că o democrație se bazează pe existența unor cetățeni competenți și informați. Probabil avem de-a face și cu o un efect de revărsare al insatisfacției cu sistemul politic, tot mai mare după 1989 (variabilă ce nu a fost măsurată, evident, în 1979)...

Discuție

Comparația dintre cei 21 de indicatori care apar în toți anii studiați se bazează pe marea similaritate a formulărilor itemilor, scalarea asemănătoare și își găsește justificare în faptul că ierarhia domeniilor este relativ asemănătoare în anii studiați, ceea ce sugerează o structură asemănătoare a obiectelor satisfacției și insatisfacției. Aceasta dovedește în sine autonomia de gândire a respondenților și faptul că ei nu răspundea în linie cu propaganda partidului. Structurile similare pot fi puse pe seama unor factori psiho-sociali (efectul distanței psihologice de care am vorbit), dar ele reflectă și faptul că, cel puțin în parte, condițiile socio-economice erau relativ asemănătoare cu cele de acum. Mai multe guverne s-au perindat de atunci, personajele publice și decorul social social s-au schimbat, dar pentru mulți dintre cetățeni condițiile fundamentale de viață au rămas, în treizeci de ani, aproximativ aceleași.

Din punctul de vedere al schimbării sociale, evoluția indicatorilor de satisfacție cu majoritatea domeniilor non-personale reflectă o depreciere continuă după 1979, ce se prelungește în cele mai multe cazuri până în 1999, după care în majoritatea domeniilor are loc o ușoară creștere. Cu multe din domeniile personale se întâmplă în mod diferit: creștere sau stagnare între 1979 și 1990, scădere între 1990 și 1999 și creștere după 1999. Cum putem interpreta aceste variații?

Declinul domeniilor non-personale este evident cauzat de deteriorarea condițiilor de viață între 1979 și 1990, continuată în cele mai multe dintre cazuri după 90, abia după 1999 începându-se să se simtă efecte pozitive. O explicație alternativă invocă efecte metodologice, nivelurile mai ridicate în 1979 datorându-se efectului de dezirabilitate socială. Se știe că, la presiunea sistemului comunist, dușman pe față al liberei exprimări, populația recusesese la soluția a autocenzura în privința exprimării opiniilor politice, știut fiind că orice critică fățișă a sistemului putea aduce probleme mari autorului ei, până la anchetarea de către Securitate și condamnarea acestuia. De aceea ne putem închipui că respondenții au fost mai degrabă rezervați în a exprima evaluări foarte negative ale regimului, ceea ce a crescut într-o oarecare măsură nivelul mediu al indicilor. Totuși, la multe dintre variabilele din 1979 răspunsurile sunt la nivel mediu sau chiar scăzut. De aceea putem respinge ipoteza unei nesincerități totale a respondenților, care ar fi completat numai *foarte bine* la toate capitolele. Pe de altă parte, dacă analizăm chestionarul citat în lucrarea din 1984, observăm că domeniile societale sunt intercalate cu cele personale. Nicăieri nu sunt cerute evaluări ale sistemului ca întreg, ale regimului, partidului etc. Aceasta, ca și modalitatea de completare - anonimă și alături de un număr mare de lucrători din aceeași organizație - ne fac mai degrabă să afirmăm că efectele de dezirabilitate socială nu au fost chiar atât de importante. Pe de altă parte, nici cercetarea de după 1989 nu este scutită de efecte de dezirabilitate socială. Și acum operatorii de teren întâlnesc oameni temători că vor avea de suferit din cauza opiniilor exprimate în chestionare.

O a treia explicație este transferul (revărsarea) de la evaluarea altor condiții (cum sunt de exemplu veniturile) la variabilele studiate. În anii 1990, într-un climat în care începuse să răzbată contrastul dintre așteptările mari din momentul schimbării de sistem și dezamăgirile provocate de primele desfășurări politice ale tranziției, românii și-au transferat nemulțumirea față de venituri, criminalitate și anomie socială în evaluarea celorlalte domenii sociale.

Ei nu și-au transferat însă într-o măsură similară, se pare, și nemulțumirea față de sferele apropiate ale vieții lor, care beneficiază de evaluările cele mai ridicate. În al doilea rând, ele sunt singurele ale căror evaluări sunt sensibil egale (sănătatea, locuința, modul de petrecere a timpului liber, locul de muncă) între 1979 și 1990 sau chiar cunosc evaluări mai ridicate în 1990 (relațiile cu vecinii, viața de familie). De asemenea, ele nu scad într-o măsură atât de puternică între 1990 și 1999, ba chiar cresc.

Explicația principală pe care o putem formula pentru acest pattern este transferul de importanță acordată instanțelor personale (locuința, familia, sănătatea), în condițiile în care celelalte domenii cunosc scăderi importante. În condițiile unei schimbări asupra căroră nu avea nici un control, fiindu-i de cele mai multe ori adversă, individului a răspuns evaluându-și mai pozitiv domeniile pe care le mai poate controla.

Concluzii și limitări

Pornind de la discrepanța dintre ideologie și realitate în perioada comunistă și după aceea, am prezentat o serie de rezultate comparate ale unor anchete întreprinse în 1979, 1990, 1999 și 2010 cu lucrători, cei mai mulți locuind în mediul urban. Scopul principal este acela de a vedea în ce măsură exista o discrepanță între discursul oficial și evaluările oamenilor cu privire la diferite teme de interes personal și social, rezultatele nefiind relevante doar din perspectiva realităților, ci și a răspunsului la întrebarea dacă este lucrătorii români au suferit o încorporare ideologică în acea perioadă.

Am obținut o excepțională stabilitate a structurii indicatorilor sectoriali de evaluare. Ierarhia acestor indicatori variază foarte puțin în rezultatele obținute în 1979 și 2010. Satisfacția cu majoritatea domeniilor luate în considerare scade încontinuu și chiar dramatic până în 1999, după care începe să crească ușor. Avem motive să credem că aceasta are de-a face cu deteriorarea condițiilor de viață din ultimii ani ai regimului comunist, continuată în același ritm în primii zece ani de tranziție. Diferența negativă între evaluările din 1979 și cele din 1990 este cea care intrigă cel mai mult, pentru că ne-am fi așteptat ca în democrație oamenii să evalueze mai pozitiv cel puțin unele condiții societale precum regimul politic, activitatea primăriei etc. Excepție fac domeniile personale, situate pe primele locuri, care au aceleași niveluri în 1990 față de 1979, ba chiar cunosc creșteri în toate măsurătorile de după 1979. Explicația propusă este în strânsă legătură cu evaluarea domeniilor societale: adversitatea condițiilor exterioare a condus la faptul că domeniile personale ale vieții, asupra cărora individul are cel mai mult control, sunt evaluate pozitiv.

Limitările acestui studiu sunt însă importante. Ele țin în primul rând de caracterul insuficient al datelor disponibile. Doar o parte dintre indicatori au putut fi comparați în toți anii studiați. Ei alcătuiesc un eșantion cuprinzător de domenii, dar cu reprezentativitate limitată. În al doilea rând eșantioanele folosite sunt doar cele ale lucrătorilor, cu o distribuție socio-demografică specială (50% dintre ei au studii superioare). Eșantioanele pe care s-a lucrat nu sunt reprezentative pe întreaga populație și deci concluziile care se pot trage sunt limitate. Pe de altă parte, trebuie să luăm în evidență și schimbarea demografică, mai ales în cazul angajaților. Angajații mai în vârstă au fost primii disponibilizați sau forțați să se pensioneze după 1990. Credem că vârsta medie a angajaților a scăzut ceea ce a ridicat și nivelul aspirațiilor respondenților, scăzându-le evaluările asupra situației actuale.

***

Ca orice evaluări ale realității, răspunsurile obținute pe parcursul acestor 30 de ani vădesc influențe multiple, pornind de la efectele de dezirabilitate socială, ca și așteptările și aspirațiile respondenților. Atât răspunsurile standard, izvorâte din teama de a nu ieși în evidență, cât și așteptările sunt ele însele informative pentru atmosfera epocii.

Fără a fi evaluate foarte negativ, majoritatea domeniilor publice cu relevanță pentru calitatea subiectivă a vieții sunt evaluate mai prost în toți anii, nivelurile fiind mai degrabă mediocre. Poate că în 1979 respondenții nu-și dădeau seama că erau condamnați la fericire, pentru că se arătau relativ nemulțumiți cu multe din condițiile lor de viață, și acuzau mai ales nerespectarea drepturilor și slaba eficiență a participării lor la luarea deciziilor. După 1989, o bună parte din ei, care se dovedeau la fel sau chiar mai puțin satisfăcuți de aceste domenii decât cu în 1979, par să fi devenit au devenit suspect de nemulțumiți, întrucât nu ar fi cu puțință, în opinia ideologilor post-comuniști, să-și evalueze atât de negativ, comparativ, situația.

În fapt, dacă încercăm să privim dincolo de una sau de alta dintre abordările normativ-ideologice, privindu-le în adevărata lor perspectivă – aceea de instrumente ale luptei unor grupuri pentru întâietate în societate – în fața ochilor ne rămân mai multe niveluri ale realității, trăită desigur, dar puțin cercetată în detaliu:

- realitatea obiectivă, socio-economică și umană, a două sisteme care, în ultimă instanță, nu se dovedesc suficient de mulțumitoare pentru omul obișnuit: sistemul comunist,

totalitar, care a fost răsturnat (și) pornind de la insatisfacția acută a locuitorilor săi, și un sistem bazat pe democrație și economie de piață care încă mai are mult până la a le satisface acestora aspirațiile.

- realitatea subiectivă (psiho-socială): o rețea de așteptări, aspirații, cogniții, temeri și stări de spirit comune, temeri, angoase care influențează modul cum oamenii se raportează la viața lor și la societate ca întreg.

Ambele realități se cer deopotrivă cercetate, după 20 de ani de la căderea comunismului, atât pentru a afla cum am stat ca națiune, cât mai ales cum stăm acum.

Bibliografie

- Abraham, Dorel. "Fericirea și satisfacția românilor în prezent, comparativ cu perioada de dinainte de 1989." (20 octombrie 2009).
- Banfield, Edward C. *The Moral Basis of a Backward Society*. Glencoe, Ill., Chicago: Free Press; Research Center in Economic Development and Cultural Change, 1958.
- Bălțătescu, Sergiu. "calitatea subiectivă a vieții în România înainte și după schimbarea de sistem." In *Colocviul internațional de științe sociale Acum 2006*, edited by Claudiu Coman. 74-85. Brașov: Editura Universitatii Transilvania, 2007.
- — —. *Fericirea în contextul social al tranziției postcomuniste din România*. Oradea: Editura Universității din Oradea, 2009.
- — —. "Mai fericiți în comunism? Percepții asupra trecutului și bunăstării subiective în România după 20 de ani." În *România după 20 de ani: schimbări și probleme sociale. Calitatea vieții, încotro?* București, 2010.
- Bentham, Jeremy, ed. *Jeremy Bentham's Economic Writings : Critical Edition Based on His Printed Works and Unprinted Manuscripts*. edited by Werner Stark. London: Routledge, 2004.
- Braud, P. *Grădina deliciilor democrației. Pentru o lectură psihoafectivă a regimurilor pluraliste*. București: Babel, 1996.
- "Criticatac." <http://www.criticatac.ro>.
- Cummins, R. A. "Normative Life Satisfaction: Measurement Issues and a Homeostatic Model." *Social Indicators Research* 64, no. 2 (Nov 2003): 225-56.
- De Certeau, M. *The Practice of Everyday Life*. Vol. 1: Univ of California Pr, 1988.
- Easterlin, R.A. "Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence." In *Nations and Households in Economic Growth*, edited by P.A. David and M. Reder. New York: Academic Press, 1974.
- Feinstein, Joshua. *The Triumph of the Ordinary : Depictions of Daily Life in the East German Cinema, 1949-1989*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002.
- Gronbeck-Tedesco. "Constructing the "People's Music": The Federal Music Project, Nationalism and the New Deal, 1935-1939." 1, no. 1 (2005).
- Gürcan, Efe Can. "New Regionalisms and Radical Identity Formation in Latin America: Towards an "Alter-Global" Paradigm." [In English]. *Journal of Social Research & Policy* 1, no. 2 (2010): 19-33.

- Hall, Stuart "The Rediscovery of 'Ideology': Return of the Repressed in Media Studies." In *Culture, Society and the Media*, edited by Michael Gurewitch. London: Methuen & Co., 1982.
- Hall, Stuart, and Tony Jefferson. *Resistance through Rituals : Youth Subcultures in Post-War Britain*. 2nd ed. New York: Routledge, 2006.
- Hobsbawm, E.J., and T.O. Ranger. *The Invention of Tradition*. Cambridge Univ Pr, 1992.
- Ionescu, Ghiță. *Politica și căutarea fericirii*. București: All, 1999.
- Jessen, R. "Die Gesellschaft Im Staatssozialismus. Probleme Einer Sozialgeschichte Der Ddr." *Geschichte und Gesellschaft* 21, no. 1 (1995): 96-110.
- Kligman, G. *Politica duplicității: controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*. Humanitas, 2000.
- Land, K. "Social Indicators." In *Encyclopedia of Sociology*, edited by Edgar F. Borgatta and Rhonda J. V. Montgomery. 1844-50. New York: Macmillan Reference USA, 2000.
- Lane, Robert Edwards. *The Loss of Happiness in Market Democracies*. New Haven: Yale University Press, 2000.
- Lüdtke, A., ed. *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*: Princeton Univ Pr, 1995.
- — —. "What Happened to the "Fiery Red Glow"? Workers' Experiences and German Fascism." In *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, edited by A. Lüdtke. 198-251: Princeton Univ Pr, 1995.
- Mărginean, Ioan. "Diagnosis of Quality of Life 1990-1999, 2003, 2006, 2010." *Romanian Institute for Quality of Life Research* (1990-2010).
- McMahon, D.M. *Happiness: A History*. Grove Pr, 2006.
- — —. "The History of Happiness and the Contemporary Happiness Studies." In *Happiness, Economics and Politics : Towards a Multi-Disciplinary Approach*, edited by Amitava Krishna Dutt and Benjamin Radcliff. 25-32. Cheltenham: Edward Elgar, 2009.
- Pence, Katherine, and Paul Betts. "Introduction." In *Socialist Modern : East German Everyday Culture and Politics*, edited by Katherine Pence and Paul Betts. 1-36. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008.
- Popescu, Raluca. "Family Values in Romania and in Europe." In *The Values of Romanians: 1993 - 2006. A Sociological Perspective*, edited by Bogdan Voicu. 170-92. Iași: Institutul European, 2008.
- Sirgy, M. Joseph. *The Psychology of Quality of Life*. Social Indicators Research Series ; V. 12. Dordrecht ; Boston: Kluwer Academic Publishers, 2002.
- Tismăneanu, Vladimir. *Condamnați la fericire: experimentul comunist din România. Scenariu*. 1992.
- Veenhoven, R. "World Database of Happiness, Distributional Findings in Nations." www.eur.nl/fsw/research/happiness.
- Zamfir, C., and I. Rebedeu. *Modul De Viață Și Calitatea Vieții* București: Editura Politică, 1982.
- Zamfir, Cătălin. "Calitatea Vieții." În *Dicționar de sociologie*, edited by Cătălin Zamfir and Lazăr Vlăsceanu. 79-80. București: Babel, 1993.
- — —. *O istorie subiectivă în sociologia românească din 1944 până în prezent*. Iași: Polirom, 2009.
- Zamfir, Cătălin, Ion-Andrei Popescu, Ștefan Ștefănescu, Alin Teodorescu, Lazăr Vlăsceanu, și Elena Zamfir. *Indicatori și surse de variație a calității vieții*. București: Ed. Academiei RSR, 1984.
- Zamfir, Cătălin, și I. Rebedeu. *Stiluri De Viață. Dinamica Lor În Societatea Contemporană*. București: Editura Academiei, 1989.

Anexă. Nivelurile medii ale celor 21 de indicatori de calitatea vieții în 1979, 1990, 1999 și 2010.

	1979	1990	1999	2010
Posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor la nivelul localității	2,85	2,18	1,82	2,28
Posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor la nivelul țării	3,82	2,64	1,10	1,15
Posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor la locul de muncă	4,17	4,40	4,18	4,09
Posibilitatea obținerii unui loc de muncă	5,13	4,51	2,66	3,00
Activitatea primăriei	5,18	4,22	4,54	5,42
Respectarea drepturilor	5,50	4,65	4,34	4,78
Securitatea pe stradă/de acasă	5,75	4,56	4,02	5,33
Aprecierea locului de muncă	5,83	5,82	6,37	6,89
Posibilitatea de afirmare în viață	6,10	4,18	3,65	4,10
Calitatea învățământului	6,12	5,91	5,93	6,12
Asistența medicală primită	6,12	5,32	6,25	6,26
Viața de familie	6,20	6,86	7,88	7,96
Calitatea mediului înconjurător	6,23	5,71	5,31	6,08
Informațiile primite prin mass-media	6,32	5,39	6,65	6,63
Modul de petrecere a timpului liber	6,40	6,53	5,60	6,10
Relațiile cu vecinii	6,97	7,67	7,78	7,60
Locuința	7,02	6,94	6,68	7,01
Realizările din viață	7,08	5,04	6,12	6,69
Sănătatea	7,15	7,19	6,61	6,82
Accesibilitatea formelor de învățământ dorite	7,27	4,92	4,84	5,43
Aprecierea profesiei	7,77	6,14	6,97	7,04

Surse: Indicatori și surse de variație a calității vieții, **Diagnoza calității vieții, calcul personal.**

Sergiu Băltătescu este sociolog, conferențiar universitar doctor la Universitatea din Oradea, Departamentul de Sociologie-Asistență Socială. Domeniile de interes cele mai importante sunt calitatea subiectivă a vieții, teoria culturală și sociologia tranziției. Autor a numeroase studii, a publicat în 2009 volumul *Fericirea în contextul social al tranziției postcomuniste din România*.